

ПОНЯТТЯ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ РЕЛІГІЙНОЇ ПРОПОВІДІ З ПОЗИЦІЙ КОМУНІКАТИВНО-ДИСКУРСИВНОГО ПІДХОДУ

Проаналізовані поняття стратегії і тактики релігійної проповіді з позицій комунікативно-дискурсивного підходу. Розглянуто теоретичні набутки вітчизняних та зарубіжних лінгвістів з даної проблематики та окреслено три основні підходи до вивчення стратегій та тактик релігійної проповіді. Проаналізовано поняття комунікативного ходу, стратегії і тактики, характерні для релігійного дискурсу в цілому і жанру православної проповіді зокрема; наголошено, що вибір комунікативної тактики під час складання проповіді відіграє дуже важливу роль і може призвести як до бажаного результату, так і до комунікативної невдачі проповідника.

Ключові слова: дискурсивні стратегії та тактики, релігійний дискурс, православна проповідь.

Смирнова М. С., Мариупольский государственный университет. **ПОНЯТИЕ СТРАТЕГИИ И ТАКТИКИ РЕЛИГИОЗНОЙ ПРОПОВЕДИ С ПОЗИЦИЙ КОМУНІКАТИВНО-ДИСКУРСИВНОГО ПОДХОДА**

Проанализированы понятия стратегии и тактики религиозной проповеди с позиций коммуникативно-дискурсивного подхода. Рассмотрены теоретические достижения отечественных и зарубежных лингвистов по данной проблематике и определены три основных подхода к изучению стратегий и тактик религиозной проповеди. Проанализированы понятие коммуникативного хода, стратегии и тактики, характерные для религиозного дискурса в целом и жанра православной проповеди в частности; отмечено, что выбор коммуникативной тактики при составлении проповеди играет очень важную роль и может привести как к желаемому результату, так и к коммуникативной неудаче проповедника.

Ключевые слова: дискурсивные стратегии и тактики, религиозный дискурс, православная проповедь.

Smirnova M. S., Mariupol State University. **THE CONCEPTS OF STRATEGIES AND TACTICS OF RELIGIOUS SERMONS FROM THE STANDPOINT OF COMMUNICATIVE AND DISCURSIVE APPROACHES**

The article analyzes the concepts of strategies and tactics of religious sermons from the standpoint of communicative and discursive approaches. The topicality of the research is caused by the limitless potential influence of pragmatic factors on speech functioning; the ability to fully describe religious discourse from the standpoint of discursive paradigm; the lack of specific studies devoted to the description of discursive strategies and tactics of the Orthodox sermon. The object of the research is a religious discourse. The discursive strategies and tactics of the orthodox sermon are examined in the article as the subject of the research. The aim of this article is to examine the contents of the concepts of discursive strategies and tactics and their implementation in the religious discourse. The aim has identified the following range of objectives of the research: 1. to clarify the concept of 'discursive strategies', 'discursive tactics' and their characteristics; 2. to consider the basic discursive strategies and tactics in the religious discourse. In the result of the research the author states that each individual discourse inherits its own set of discursive strategies and tactics. In the genre of preaching within the scopes of the religious discourse the task of the preacher is to reveal and convey the dogma and fundamental truths of the Christian faith to the believer, to help him penetrate deeper into the content of Scripture and, ultimately, encourage the adherents to coordinate their lives with Christian teaching. There is no doubt that the choice of communication tactics in the course of preparation of the sermon is very important and can lead to the desired result as well as to the communication failure. The research perspective is the practical consideration of discursive strategies and tactics of the Orthodox sermons genre on the material of the English, Russian, Ukrainian and Greek languages.

Key words: discursive strategies and tactics, religious discourse, Orthodox sermon.

Постановка проблеми. У сучасному комунікаційному просторі вплив на масову свідомість може бути віднесено до технологічних досягнень ХХ століття [13, с. 34]. Комунікативна взаємодія характеризується наявністю мети і мотиву, результативністю, нормативністю. Відповідно до цих факторів комуніканти, регулюючи поведінку один одного, здійснюють спільну діяльність. Іншими словами, комунікативна взаємодія має стратегічний характер [23, р. 56]. Таким чином, найбільш адекватну вербалізацію комунікативна взаємодія в дискурсі отримує саме в комунікативних/дискурсивних стратегіях. Оскільки дискурс є реалізацією комунікації, ми в даному дослідженні використовуємо поняття «комунікативна стратегія» і «дискурсивна стратегія» як ідентичні.

Особливого значення набуває вивчення стратегічної організації текстів, що функціонують у тих типах дискурсу, в яких яскраво виражена орієнтованість на потенційного адресата [4, с. 196]. До таких «читацьки-орієнтованих» типів дискурсу належить, поза сумнівом, релігійний дискурс, а зокрема жанр проповіді.

Актуальність дослідження обумовлена безмежним потенціалом впливу прагматичних чинників на мовленнєве функціонування, можливістю комплексного опису релігійного дискурсу з позицій дискурсивної парадигми, відсутністю спеціальних досліджень, присвячених опису дискурсивних стратегій і тактик православної проповіді.

Об'єктом дослідження у статті є релігійний дискурс. **Предмет** дослідження – дискурсивні стратегії і тактики православної проповіді. **Мета** – розгляд змісту понять «дискурсивна стратегія», «дискурсивна тактика» та їх реалізації в релігійному дискурсі. Дана мета визначила таке коло **завдань** дослідження: 1) уточнити зміст понять «дискурсивна стратегія», «дискурсивна тактика» і їх характеристики; 2) розглянути основні дискурсивні стратегії і тактики в релігійному дискурсі.

Проблема комунікативних стратегій і тактик у лінгвістиці досліджена досить широко, проте відсутність їх єдиної класифікації, а також чітких і однозначних визначень деяких конкретних стратегій і тактик не дає поки можливості подати їх повну класифікацію.

Поняття комунікативних стратегій досліджували такі зарубіжні та вітчизняні лінгвісти, як В. З. Дем'янков, О. Л. Факторович, Є. І. Шейгал, І. В. Труфанова, Є. В. Ключев, Г. Г. Матвеева, М. М. Добрякова, Ю. М. Іванова, О. С. Іссерс, Є. В. Шевченко, І. І. Гулакова, Н. А. Ощепкова, Т. П. Третьякова, О. Л. Федорова, В. О. Мулькеєва, О. Н. Паршина, М. П. Чуриков, О. В. Саприкіна, І. Є. Фролова, О. Є. Ярославцева, К. Заламун, Т. А. ван Дейк, А. Тіллманн, В. Холлі, Г. Вольф та інші.

Перш ніж перейти до розгляду основних наукових набутків із досліджуваної проблеми, необхідно насамперед відзначити певну теоретичну «лакуну», на яку натрапляє дослідник, аналізуючи поняття комунікативної стратегії і тактики. Мова йде про те, що в ряді наукових робіт ми зіткнулися з різною термінономінацією, а саме – «мовленнєві», «комунікативні» і «дискурсивні» стратегії і тактики. Цікаво те, що в жодній з робіт немає чіткої термінологічної дистрибуції, більше того, ці терміни уживаються як взаємозамінні, синонімічні.

Розглянемо основні підходи (комунікативний, дискурсивний, когнітивний) до визначення понять мовленнєвої/комунікативної/дискурсивної стратегії і тактики. Згідно з *комунікативним* підходом комунікативна стратегія – це результат організації мовної поведінки мовця відповідно до прагматичної цілеустановки, інтенції. У широкому сенсі комунікативна стратегія розуміється як спільний намір, завдання в глобальному масштабі, надзавдання мови, що диктується практичною метою діючої особи [2; 5; 6; 9; 14; 18; 19]. І. В. Труфанова відзначає абсолютну синонімічність термінів «ілокутивний компонент» (Г. Вежбицька) і «комунікати-

вна стратегія» (І. М. Борисова, Н. І. Формановська та ін.), виходячи з положення Г. Вежбицької про те, що підсвідомій комунікативній стратегії відповідає «ілюктивний компонент», який трактується як поняття більш елементарне, ніж «акт» [20, с. 56].

Згідно з *когнітивним* напрямком комунікативну стратегію розглядають як когнітивний план спілкування, за допомогою якого контролюється оптимальне рішення комунікативних завдань мовця в умовах браку інформації про дії партнера. О. С. Іссерс виділяє клас прагматичних (комунікативно-ситуаційних) стратегій, до яких відносить: загальні і приватні стратегії (з типологічного погляду); основні (семантичні, когнітивні) і допоміжні стратегії (з функціонального погляду). Загальна стратегія найчастіше реалізується через власні. Основна стратегія найбільш значуща з погляду ієрархії мотивів і цілей. Допоміжна стратегія сприяє ефективній організації мовної взаємодії, оптимальному впливу на адресата [7, с. 14].

Третій науковий підхід до проблеми вивчення стратегій і тактик – *дискурсивний*. Так, І. Є. Фролова дотримується думки, що прагматичний аспект комунікації – її цілеспрямованість – варто вивчати, спираючись на поняття дискурсивної стратегії. У рамках цього напрямку поняття «стратегія» розуміється як інструмент реалізації немовних цілей у дискурсивній діяльності. «Під дискурсивною стратегією розуміється комунікативний намір мовця, сформований на основі використання суспільного досвіду для власних індивідуальних потреб і бажань, і мовна об'єктивація цього наміру, що надає йому інтерактивного статусу через осмислення вербалізованого наміру всіма суб'єктами. У рамках цього підходу стратегія вважається базовим поняттям комунікативно-дискурсивного аналізу» [22, с. 112] (тут і далі переклад наш. – М. С.), оскільки вона розкриває суть цільової установки, демонструючи можливості, які надає людині мова для досягнення діяльнісних цілей, у тому числі і регуляції міжособистісних відносин.

Основною метою опису стратегій є виділення типових тактик, що реалізують ту чи іншу стратегію. Н. І. Формановська визначає мовну тактику як вибір мовного акту на певному етапі спілкування [21, с. 56], а К. Ф. Седов робить висновок, що кожна з виділених тактик (розвитку сварки) може бути кваліфікована як самостійний одноактний жанр (образ, погроза, насмішка, обурення, докір, звинувачення). Тому К. Ф. Седов для позначення комунікативної тактики пропонує ще термін «субжанр» [17, с. 60]. І. В. Труфанова формулює власну думку щодо поняття мовної тактики: «Тактика покликана забезпечити здійснення обраної комунікативної стратегії і розгортання обраного жанру. З погляду членування мовного потоку, розгортання мовного жанру, вона є мовною дією – мінімальною його одиницею. З погляду її ролі як засобу здійснення комунікативної стратегії, вона є прийомом мовної поведінки і може отримати інші термінономінації, відмінні від назв мовних актів, назви мовних тактик у цьому випадку – це назви «мовних вчинків» або назви кліше, за допомогою яких здійснюється ця тактика» [20, с. 61].

І. М. Борисова, розмірковуючи про комунікативної тактики, розглядає це поняття в межах діалогу: «Тактику спілкування розуміємо як динамічне використання комунікантами мовних умінь побудови реплік діалогу, що конструюють ту чи іншу стратегію діалоговедення» [2, с. 23]. З таким визначенням згоден і О. П. Сковородников, який вважає, що реалізація сукупної послідовності мовних тактик покликана забезпечити досягнення комунікативної мети мовного спілкування (конкретної інтеракції) [18, с. 5].

Комунікативна тактика розглядається Є. В. Ключевим в риторичному аспекті як сукупність практичних ходів у реальному процесі мовної взаємодії і співвідноситься з набором комунікативних намірів [9, с. 81].

Т. А. ван Дейк – один з перших дослідників прагматики дискурсу – аналізує стратегії і ходи (які є частиною більш складних стратегічних кроків). До ходу, за його словами, належать: «наведення прикладів», «узагальнення», «посилення», «ухилення», «вчинки», «повтор», «встановлення контрасту», «констатація негативних наслідків» тощо [3, с. 285]. О. С. Іссерс за мовну тактику вважає одну або декілька дій, що сприяють реалізації стратегії: «Саме тактики справляють враження дійсно доступних вивченню одиниць – мабуть, вони і є практичним інструментом мовця» [7, с. 111]. Крім комунікативних стратегій і тактик дослідницею виділяється також і комунікативний хід, який можна назвати «мінімальною стратегічною одиницею, що зв'язує репліку мовця і репліку слухача за принципом іллокутивного змушення. Комунікативний хід визначається щодо передбачуваної реакції партнера і з урахуванням попередніх мовних дій» [Там само, с. 17]. Оскільки у православних проповідях у нас немає можливості простежити реакцію реципієнта, поняття комунікативного ходу нами використовуватися не буде.

Таким чином, щоб узагальнити співвідношення понять «дискурсивної стратегії» і «дискурсивної тактики», можна визначити стратегію як «надзавдання, що йде від адресанта, спрямоване на досягнення комунікативної або практичної мети і розраховане на певний перлокутивний ефект»; а тактику – як «певну мовленнєву дію, спрямовану на вирішення однієї задачі у рамках однієї стратегічної мети». Як було вже зазначено, стратегія здійснюється за допомогою використання цілого ряду тактик. Так, згідно з твердженням Є. С. Попової, встановлюється така послідовність рівнів мовленнєво-поведінкових категорій [12, с. 277]:

Мета > Стратегія > Тактика > Перлокутивний ефект

Іншої схеми дотримується у своїй дисертації Г. А. Савін [15, с. 78]:

Комунікативна мета > Комунікативна стратегія > Комунікативна тактика > Комунікативний хід

І. Є. Фролова пропонує таку модель дискурсивної стратегії [22, с. 118]:

Глобальна стратегія > Локальні стратегії > Мовні стратегії > Тактики (прийоми) > Мовні / мовленнєві засоби

Отже, поняття мовленнєвої/комунікативної/дискурсивної тактики пов'язане з поняттям мовного жанру як одним із формуючих його компонентів; з поняттям мовного акту – як мовна дія, що збігається з нею і входить до мовного жанру; з поняттям стратегії – як прийомом її реалізації. На думку І. В. Труфанової, жорсткого співвіднесення внутрішньожанрової стратегії і тактики не існує, і вибір стратегій і тактик обумовлюється типами мовних особистостей учасників спілкування. Це положення вона підтверджує тим, що з національно-культурною специфікою поведінки мовної особистості в типових загальнолюдських ситуаціях Г. Вежбицька пов'язує вибір ілокутивного компонента, а Є. М. Верещагін і В. Г. Костомаров – вибір тактики [4, с. 196].

Перейдемо до розгляду стратегій і тактик, характерних для релігійного дискурсу в цілому і жанру православної проповіді зокрема.

Проповідь як вид релігійного спілкування являє собою монологічне висловлювання проповідника, звернене до пастви. Проповідь – це і «безпосередня релігійна дія, і «метадискурс» про релігію. Вона – мова про Бога і до Бога, і в гомілетичі розглядається, в якому сенсі вона є словом від Бога» [10, с. 81].

Проповідь як мовний жанр має певний набір характеристик, що відрізняють її від інших текстів. До них належать: *інтертекстуальність*, *тематична обмеженість*, *канонічність*, *діалогічність*, *сугестивність* і *імпресивність*.

Характерною особливістю повчання є наявність у ньому однієї теми, оскільки обговорювані в ньому проблеми сконцентровані навколо морально-етичних принципів релігійного віровчення. Зазвичай обрана тема розкривається в логічній послідовності, і проповідь має взаємопов'язаний виклад думок. Для повчання характерна гомілітична схема побудови проповіді: вступ, основна частина, моральне доповнення, висновок. Відмінними ознаками слова є внутрішня єдність змісту, логічність у розвитку думок, художність мови [16, с. 45].

Проповідь являє собою текст з обмеженою тематикою. Проповідь розкриває особливості релігійного світогляду, виражає моральні цінності й допомагає орієнтуватися в сучасному світі. За способом викладення проповіді діляться на аналітичні та синтетичні. В аналітичних проповідях священник дає глибинний послівний аналіз фрагмента біблійного тексту, притчі, молитви, переказу. У них реалізуються авторські формулювання теми. У синтетичних проповідях фрагмент сакрального тексту розкриває тему проповіді і служить відправною точкою для роздумів автора [11, с. 20]. Однією з цілей будь-якого зразка проповіді є переконання, але в якій би формі воно не виражалось, воно принципово відрізняється від примусу насамперед тим, що являє собою такий спосіб впливу на думки, погляди і поведінку людей, за якого вони мають можливість вчиняти за своїм розсудом, мають свободу волі, можуть усвідомлено і критично оцінювати доводи, погоджуватися або не погоджуватися з ними. На відміну від цього примус, або маніпуляція, завжди передбачає наявність насильства, обмеження свободи волі, жорсткий контроль та управління діями і вчинками людей [16, с. 47].

У межах релігійного дискурсу проповідь виконує такі функції: *інформативну*, *метамовну*, *апелятивну*, *експресивну* й *орнаментальну*. Домінуючою функцією проповіді як типу публічного виступу визнається апелятивна функція, суть якої полягає у зверненні проповідника до слухачів з метою формування у них визначеної позиції і вчинення певних дій [1, с. 54].

Як бачимо, комунікація у релігійному дискурсі має стратегічний характер, обумовлений цілями релігійної комунікації. У релігійному дискурсі слухач стає членом інституту церкви, він «соціалізується» у даному інституті, відбувається його «конфесіологізація» [16, с. 45].

Серед стратегій релігійного дискурсу виділяються *загальнодискурсивні* (організуючі та об'єднуючі) і *власнодискурсивні* (виокремлюючі) стратегії.

Під загальнодискурсивними К. В. Бобирьова розуміє організуючі стратегії, до яких автор відносить комунікативну стратегію, спрямовану на встановлення контакту, і власне процес комунікації в рамках будь-якого інтерперсонального дискурсу, а також організуючу стратегію, яка має метою проведення спільних дій учасників спілкування з організації процесу комунікації [1, с. 31]. До об'єднуючих стратегій К. В. Бобирьова, слід за В. І. Карасиком, відносить *пояснювальну*, *оцінювальну*, *контролювальну*, *сприяючу*, *закликаючу* і *стверджувальну* стратегії, властиві тією чи іншою мірою різним жанрам релігійного дискурсу.

До числа виділяючих стратегій належать молитовна, сповідальна й обрядова. Ці стратегії специфічні і реалізуються тільки у межах релігійного дискурсу [Там само, с. 32].

У жанрі проповіді К. В. Бобирьова у своїй монографії виділяє такі характерні стратегії – *пояснювальну*, *організуючу*, *комунікативну*, *обрядову*, *контролюва-*

льну, закликаючи, оцінювальну, стверджувальну, які ми проілюструємо наведеною нижче таблицею.

Дискурсивні стратегії православної проповіді

Дискурсивні стратегії		Опис стратегії	Приклад
Основні	пояснювальна	інформування людини, повідомлення їй знань і поглядів про світ, релігійне вчення і віру	рос. <i>Что же такое ересь? Как ересь можно отличить от допустимого в Церкви разномыслия? Есть только один способ. Всякая ересь порождает раскол, а где раскол, там нет любви</i> (патр. Кирил)
	організуюча	спільні дії учасників спілкування з організації всього процесу комунікації, заборона, дозвіл певної дії	рос. <i>Аще вы пребудете во словеси Моем, вещает Спаситель, если вы примете Мое учение и пребудете верными ему, воистинну ученицы Мои будете, и уразумеете истину, и истина свободит вы</i> (Ин. 8, 31–32) (ієром. Іов (Гумеров))
	комунікативна	контактовстановлювальні запитання, які змушують реципієнта замислитися над проблемою	рос. <i>Неужели мы, которым столько дано, так ко всему привыкли, что мы неспособны отозваться душой на слово Христа, на слово проповеди, на голос нашей собственной совести, на крик изглагодавшегося по любви мира?</i> (митр. Антоній Сурожський)
Службові	обрядова	проведення певного ритуалу, священнодійства, таїнства	рос. <i>Иже хочет по Мне ити, да отвержется себе, и возмет крест свой и по Мне грядет</i> (Мк. 8; 34) (молитва з таїнства хрещення)
	контролювальна	контакт з адресатом з метою стимулювати увагу, вести опитування, тестувати, сформулювати у нього певну систему цінностей	рос. <i>И когда задумываешься над своей жизнью, делается так грустно за Бога и так грустно за себя: Сколько дано — а какой плод? Оглядываешься на свою жизнь, коротка она или нет, и видишь: столько можно было сделать, каким человеком можно было стать — и ничего не сделано. И человек стоит такой обездоленный при этом несметном богатстве, такой опустошенный при такой полноте...</i> (митр. Антоній Сурожський)
	закликаюча	заклик до вчинення певних дій, до певної поведінки або формування певного погляду на життя	рос. <i>Апостол Павел нас призывает дорожить временем, потому что дни лукавы, спешить творить добро, спешить жить вечностью! Услышим этот призыв и начнем жить!</i> (митр. Антоній Сурожський)
	оцінювальна	оцінка певних явищ, подій, фактів дійсності, визначення їх суспільної значущості	рос. <i>В глазах этих людей вы не найдете любви, там горит дьявольский огонь гордыни, стремление к власти, к разрушению церковного единства. А внешне все может рядиться в добрые одежды, прикрывается благочестивым обликом, пользоваться почитанием определенного круга людей</i> (патр. Кирил)

	<i>стверджувальна</i>	ствердження безперечних істин, аксіом, складників релігійного вчення	рос. <i>Священник должен быть на своём месте и должен быть готов принять всякого, с любовью вникнуть в его духовную нужду, ответить на вопросы, дать наставление ищущему наставления</i> (прот. Константин Островський)
--	-----------------------	--	---

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що до розуміння понять «стратегії» і «тактики» існують різні підходи залежно від обраного матеріалу для аналізу. У цілому дискурсивну стратегію можна розуміти як сукупність мовних дій, спрямованих на виконання генерального завдання мовця в межах певного дискурсу, а дискурсивну тактику – як одну або кілька мовних дій, що реалізують певну дискурсивну стратегію.

Таким чином, дискурсивна стратегія і тактика пов'язані як рід і вид, як загальна інтенція та окремі практичні комунікативні наміри мовця. А комунікативний хід можна розглядати як прийом, інструмент мовної реалізації тактики. Кожному окремому дискурсу притаманний свій певний набір дискурсивних стратегій і тактик. У жанрі проповіді у межах релігійного дискурсу не залишається поза увагою і завдання проповідника – розкрити і донести до віруючого догмати та основні істини християнської віри, допомогти віруючому глибше проникнути у зміст Священного Писання і, зрештою, спонукати слухачів погоджувати своє життя із християнським віровченням. Серед стратегій релігійного дискурсу виділяються організуючі, об'єднуючі і власнодискурсивні стратегії. Безсумнівно, вибір комунікативної тактики під час складання проповіді відіграє дуже важливу роль і може привести як до бажаного результату, так і до комунікативної невдачі.

Проведений аналіз уточнює й систематизує сформульовані раніше теоретичні уявлення та наукові досягнення, допомагає поглянути на процес релігійної комунікації зсередини і повною мірою усвідомити необхідність подальших досліджень у цій галузі.

Перспективною нашого дослідження є практичний розгляд дискурсивних стратегій і тактик жанру православної проповіді на матеріалі англійської, російської, української та новогрецької мов.

Бібліографічні посилання

1. **Бобырева Е. В.** Религиозный дискурс: ценности, жанры, языковые характеристики : монография / Е. В. Бобырева. – Волгоград : Перемена, 2007. – 385 с.
2. **Борисова И. Н.** Дискурсивные стратегии в разговорном диалоге // Русская разговорная речь как явление городской культуры / И. Н. Борисова ; под ред. Т. В. Матвеевой. – Екатеринбург : АРГО, 1996. – С. 21–48.
3. **Ван Дейк Т. А.** Язык. Познание. Коммуникация : пер. с англ. / сост. В. В. Петрова; под ред. В. И. Герасимова; вступ. ст. Ю. Н. Караулова и В. В. Петрова / Т. А. Ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
4. **Гагарская Е. А.** Коммуникативные стратегии и тактики в речевом жанре объявления о знакомстве / Е. А. Гагарская // Речевое общение (теоретические и прикладные аспекты речевого общения). Специализированный вестник. – Красноярск, 2006. – Вып. 8–9. – С. 196.
5. **Городецкий Б. Ю.** От лингвистики языка к лингвистике общения / Б. Ю. Городецкий // Язык и социальное познание. – М. : Центр. совет филос. семинаров при Президиуме АН СССР, 1990. – С. 39–56.

6. **Зернецкий В. П.** Лингвистические аспекты теории речевой деятельности // Языковые процессы и единицы : межвуз. сб. науч. тр. / В. П. Зернецкий. – Калинин : КГУ, 1988. – С. 36–41.
7. **Иссерс О. С.** Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – Омск : ЛКИ, 1999. – 288 с.
8. **Кавалджиева-Костурска Р.** Коммуникативные тактики говорящего при реализации речевых актов / Р. Кавалджиева-Костурска, С. Петкова // Болгар. русистика. – 2006. – № 3–4. – С. 21–30.
9. **Клюев Е. В.** Речевая коммуникация : учеб. пособие для ун-тов и ин-тов / Е. В. Клюев. – М. : РИПОЛ КЛАССИК, 2002. – 320 с.
10. **Куссе Х.** Истина и проповедование. «Живое слово» архиепископа Амвросия (Ключарева, 1820–1901) и соотношение между гомилетикой и риторикой [Текст] / Х. Куссе // Логический анализ языка. Истина и ценность в культуре и языке. – М. : Наука, 1995. – С. 78–85.
11. **Левшун Л. В.** Проповедь как жанр средневековой литературы: на материале проповедей в древнерусских рукописных и старопечатных сборниках : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Л. В. Левшун. – М., 1992. – 20 с.
12. **Попова Е. С.** Структура манипулятивного воздействия в рекламном тексте / Е. С. Попова // Изв. Урал. гос. ун-та. – 2002. – № 24. – С. 276–288.
13. **Почепцов Г. Г.** Коммуникативные технологии XX века / Г. Г. Почепцов. – М. : «Рефл-бук», 2000. – 352 с.
14. **Рытникова Я. Т.** Гармония и дисгармония в открытой семейной беседе // Русская разговорная речь как явление городской культуры / под ред. Т. В. Матвеевой / Я. Т. Рытниковой. – Екатеринбург : «АРГО», 1996. – С. 94–115.
15. **Савин Г. А.** Коммуникативные стратегии и тактики в речевом жанре современной православной проповеди : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Г. А. Савин. – М., 2009. – 207 с.
16. **Салахова А. Г.-Б.** Конфессиональная языковая личность: коммуникативные стратегии и тактики : монография / А. Г.-Б. Салахова. – Челябинск : Энциклопедия, 2013. – 166 с.
17. **Седов К. Ф.** Становление дискурсивного мышления языковой личности: Грамматический и прагматический аспекты / К. Ф. Седов. – Саратов : Изд-во Саратов. пед. ун-та, 1998. – 112 с.
18. **Сковородников А. П.** О необходимости разграничения понятий «риторический прием», «стилистическая фигура», «речевая тактика», «речевой жанр» в практике терминологической лексикографии / А. П. Сковородников // Риторика↔Лингвистика : сб. ст. – Вып. 5. – Смоленск : СГПУ, 2004. – С. 5–11.
19. **Стернин И. А.** Американское коммуникативное поведение / И. А. Стернин, М. А. Стернина. – Воронеж : Истоки, 2001. – 223 с.
20. **Труфанова И. В.** О разграничении понятий: речевой акт, речевой жанр, речевая стратегия, речевая тактика / И. В. Труфанова // Филол. науки. – Ростов : РГУ, 2001. – № 3. – С. 56–65.
21. **Формановская Н. И.** Речевое общение : коммуникативно-прагматический подход / Н. И. Формановская. – М. : Рус. язык, 2002. – 216 с.
22. **Фролова И. Е.** Регулятивный потенциал стратегии конфронтации в англоязычном диалогическом дискурсе : инструментальный и принципы анализа / И. Е. Фролова // Когниция, коммуникация, дискурс. – 2013. – № 7. – С. 111–130.
23. **Goffman E.** Interaction rituals: essays on face-to-face behaviour / E. Goffman. – Garden city, NY : Anchor books, 1967. – 149 p.

Надійшла до редколегії 11.01.14